

İslâm Hukukunda Otizmlî Bireylere İlişkin Hükümler

Islamic Provisions Concerning Individuals with Autism Spectrum Disorder (ASD)

Dr. Öğr. Üyesi Fatiha BOZBAŞ¹

¹Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Konya
· fatiha.bozbas@selcuk.edu.tr · ORCID > 0000-0001-7775-3869

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Eylül/September 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 21 Kasım/November 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 581-600

Atıf/Cite as: Bozbaş, F. "İslâm Hukukunda Otizmlî Bireylere İlişkin Hükümler" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 581-600.

Yazar Notu/Author Note: Bu çalışma, Selçuklu Otizmlî Bireyler Eğitim (SOBE) Vakfı tarafından 2-3-4 Eylül 2023 tarihinde düzenlenen 2. Otizm Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü sunulan "İslâm Hukukunda Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) Sahip Bireylere İlişkin Fikhî Hükümler" başlıklı bildirisinin genişletilmiş ve olgunlaştırılmış halidir.

İSLÂM HUKUKUNDA OTİZMLİ BİREYLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER

ÖZ

Klinik belirtiler göz önünde bulundurulduğunda otizm, daha ziyade sosyal-iletişimsel alanda sınırlılık ve yetersizlikle ilişkili sorunları ortaya çıkarmakta ve bu yönüyle otizmlı bireyler daha çok psikoloji, tıp ve eğitim bilimlerinin inceleme konusu olmaktadır. Bununla birlikte bu tür hastaların önemli bir kısmında zihinsel yetersizlik bulunmaktadır. Bu durum düşük fonksiyonlu otizmlı bireyleri hukukî kişi olarak tanımlanmaları, hukuken yetkileri, sorumlulukları ve sınırlılıkları hususunda hukukun ve fikhın konusu haline getirmektedir. Bu çalışmada düşük fonksiyonlu otizmlı bireylerin İslam hukuku çerçevesinde şer'î hükümlere muhatab olma durumları incelenecektir. Bu minvalde gerek ibadetler alanında, gerekse medenî hukuk ve ceza hukuku alanındaki hukukî ehliyetleri izah edilerek genel bazı fikhî hükümlere yer verilecektir. Genel bir perspektifle bakıldığında; bulgularına zihinsel yetersizlik eşlik eden otizmlı bireylerin fikhî durumlarının klasik fikh literatüründe ele alınan ehliyet arızaları (عوارض الأهلية) konusu ile birlikte değerlendirilmesi mümkün gözükmektedir. Literatürde husûsen sürekli akıl hastalığı (الجنون) ve kısmî bunama (العته) olmak üzere iki kavram çerçevesinde izah edilen ilgili hükümler, bu tür bireylerin fikhî durumlarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Otizm, Hüküm, Ehliyet.

ISLAMIC PROVISIONS CONCERNING INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER (ASD)

ABSTRACT

Considering the clinical symptoms, autism mostly reveals problems related to limitations and inadequacies in the social-communicative field. In this respect, individuals with autism are more involved in the fields of psychology, medicine and educational sciences. However, a significant portion of such patients have intellectual disability; Their definition as legal persons makes individuals with autism the subject of law in terms of their legal powers, responsibilities and limitations. In this study, the situation of individuals with autism being subject to sharia provisions within the framework of Islamic law will be examined. In this context, their legal capacity in the field of worship, civil law and criminal law will be explained and some general fiqh provisions will be included. From a general perspective; the fiqh situation of individuals with autism, whose findings are accompanied by

mental retardation, can be evaluated together with the issue of capacity failures (عوارض الأهلية), which is discussed in the classical fiqh literature. The relevant provisions explained in the literature within the framework of two concepts, especially permanent mental illness (الجنون) and partial dementia (العته), shed light on the fiqh status of such individuals.

Keywords: Islamic Law, Autism Spectrum Disorder, Hukm, Ahliya (License).

GİRİŞ

Otizm geçmiş yıllara kıyasla günümüzde yaygınlık oranı önemli ölçüde artmış nörogelişimsel bir bozukluktur. Erken yaşamsal dönemde ortaya çıkan ve ömür boyu devam eden otizmin heterojen yapısı nedeniyle tanı konulabilmesini sağlayan klinik belirtiler hastanın gelişimsel profiline göre değişkenlik arz etmekte birlikte, kaydedilen ortak bulgular bu bozukluğun zihinsel, bilişsel, davranışsal gelişimde ve toplumsal etkileşimde pek çok bozulma ve yetersizliğe sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Klinik belirtiler göz önünde bulundurulduğunda otizm, daha ziyade sosyal-iletişimsel alanda sınırlılık ve yetersizlikle ilişkili sorunları ortaya çıkarmakta gibi görünmektedir. Ancak hastalığa büyük oranda zihinsel yetersizliğin eşlik etmesi, zihinsel ve bilişsel işlevlerin sürdürülmesinde otizmlî birey için oldukça problemlî bir alana kapı aralamaktadır. Bu çok yönlü belirtiler, otizmlî bireyleri tıp, psikoloji ve eğitim bilimlerinin yanı sıra hukukun inceleme konusu haline de getirmektedir.

Otizmin klinik belirtilerine zihinsel yetersizliğin eşlik etmesi durumu, İslam hukuk düşüncesi perspektifinden bakıldığında bireylerin şer'î hükümlerle mükellef olması liyakatini sağlayan ehliyet (ehliyyetü'l-hitâb) bahsini gündeme getirmektedir. Zira fıkıh doktrininde kabul edilen genel prensibe göre şer'î hükümlere muhatab olma ve bunları edâ etmede bazı mükellefiyet şartları öngörülmüştür. Bu şartların ya hiç bulunmaması ya da sonradan herhangi bir sebeple ortadan kalkması durumunda dinî sorumlulukların edâ zorunluluğu ya geçici olarak askıya alınmış ya da sürekli olarak ortadan kaldırılmıştır. Bu doğrultuda mükellefin durumuna ve içinde bulunduğu özel şartlara göre genel hükümlerden istisnâ olarak muaf tutucu veya kolaylaştırıcı hükümler belirlenmiştir. Fıkıh literatüründe ehliyet arızaları (عوارض الأهلية)^[1] başlığı altında ele alınan zihinsel en-

[1] Fıkıh usulü eserlerinde fiil ehliyetini ortadan kaldıran haller şu şekilde ifade edilmiştir: Akıl hastalığı (الجنون), bunama (العته), bayılma (الإغماء), uyku (النوم), ikrah (الإكراه), ölümlü neticelenen hastalık (مرض الموت), küçüklük (الصغر), kölelik (العتق), unutma (النسيان), ölüm (الموت), hayız (الحيض), iohusalık (النفاس), yolculuk (السفر), sarhoşluk (المسكر), sefâhet (السفه), gayr-i ciddi davranmak (اليزل). Bk. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkih* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/342-421; Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh el-Leknevi, *Nûru'l-envâr fi şerhi'l-Menâr*, thk. Mahmûd Alî Dâvûd el-Ubeydî vd. (Beirut: Mektebetü Emîr, 2015), 2/389-474; Zeki Koçak, İslâm Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları", *Diyanet İlmî Dergi*, 39/4 (2003), 31-54; Mustafa Uzunpostalci, "İslâm Hukukunda

gellilere ilişkin hükümler, günümüzde modern tıbbın ayrıntılı olarak izah ettiği otizmin fikhî açıdan değerlendirilmesine imkân vermektedir. Bu minvalde muhtelif konu başlıkları altında ayrıntılı şekilde ele alınan zihinsel engellilere ilişkin hükümlerin ana hatlarıyla sürekli akıl hastalığı (الجنون) ve kısmî bunama/akıl za-yıflığı (البعته) olmak üzere iki kavram çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu iki kavram çerçevesinde izah edilen fikhî hükümler ve hukukî ehliyetle bağlantılı diğer bazı kavram ile meselelere dair bilgiler, otizmlili bireylerin fikhî durumlarına ışık tutmaktadır. Günümüzde modern tıbbın sunduğu verilerin geniş bir çerçeveye ulaştığı göz önüne alınırsa, klasik fıkıh doktrininde müstakil olarak ele alınmayan bu tür pek çok meselenin fikhî çerçevede ele alınıp değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Güncel ilahiyat literatürüne bakıldığında İbrahim Muhammed Cüvârene ile Ribâ Mustafâ Mikdâdî'nin birlikte kaleme aldıkları *Ahkâmu marza't-tavaḥḥud fi'l-fikhi'l-İslâmî*, İmân Hamza Habeşî'nin *Eserü't-tevaḥḥud 'ale'l-ahkâmi't-teklîfiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye* isimli makaleleri ve Halil Ali Afâne'nin *Ahkâmu marza't-tavaḥḥud fi'l-fikhi'l-İslâmî* isimli yüksek lisans tezi gibi otizmlili bireylerin fikhî durumlarını ele alan bazı çalışmaların^[2] mevcut olduğu görülmektedir. Türkiye ilahiyat akademiasında ise genel olarak bedensel veya zihinsel engelli bireylerin fikhî durumlarına ilişkin telif edilen bazı çalışmalar mevcut olmakla birlikte,^[3] husûsen otizmlili bireylere yönelik kaleme alınan çalışmalarda, otizmlili bireylerin din eğitimine ihtiyacı olup olmadıkları veya bu bireyler açısından din eğitiminin imkânı^[4] gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bu minvalde alana

Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9 (2007), 67-100; Aydın Kudat, “İslam Ceza Hukuku Bağlamında Ehliyet”, *İslam Ceza Hukuku*, ed. Abdurrahman Eren vd. (by.: Lale Yayıncılık, 2017), 693-719.

- [2] İbrahim Muhammed Cüvârene vd., “Ahkâmu marza't-tavaḥḥud fi'l-fikhi'l-İslâmî”, *Dirâsât: 'Ulûmu's-Şer'iyye ve'l-kânûn*, 46/1 (2019), 117-142; İmân Hamza Habeşî, “Eserü't-tevaḥḥud 'ale'l-ahkâmi't-teklîfiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyye”, *Mecelletü'l-külliyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-benât*, 4/1 (2019), 1107-1146; Halil Ali Halil Afâne, *Ahkâmu marza't-tavaḥḥud fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kudûs: Câmîatiü'l-Kuds, Yüksek Lisans Tezi, 1443/2022).
- [3] Ali Kumaş, *İslâm Engelliler Hukuku* (Rize: STS Yayınları, 2016); Mustafa Harun Kiyık; *İslâm Kîşi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021); Hilal Özar, *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022); Şevket Pekdemir, *İslâm Özürlüler Hukuku* (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Yasir Türkyılmaz, *İslam Hukukunda Zihinsel Engelliler* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Neslihan Çetinkaya Görmüş, *İslam Fikhinde Engellilerin İbadet Hukuku* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); İbrahim Türk, *İslam Hukukunda Görme Engellilere Dair Hükümler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Mehmet Erdoğan, “İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fikhî ve Hukukî Sorunları”, *Din, Felsefe ve Bilim İşigindeli Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu* (İstanbul: yy., 2012), 165-174; Merve Özakal, “Hastalar Hukukuna Dair 17. Yüzyıl Tarihli Bir Eser: İbn Tâcüddîn el-Haneffî'nin Ahkâmu'l-merdâ'sı ve Hastalarla İlgili Fikhî Hükümler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2023), 608-634.
- [4] Sümebra Bilecik, “Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri”, *Bilimname*, 38/2 (2019), 459-495; Mustafa Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey,

mütevazî bir katkı sağlamak amacıyla kaleme alınacak bu çalışmada, İslâm hukukunda hak ve yükümlülük açısından düşük fonksiyonlu otizmlî bireylerin zekâ durumlarına göre ağır ve hafif olmaları itibariyle hukukî durumları ele alınacak ve buna ilişkin belli başlı hükümler açıklanacaktır.

1. OTİZM: TANIMI VE KLİNİK ÖZELLİKLERİ

Otizm; yaşamın erken dönemlerinde başlayan ve yaşam boyu süren sosyal ilişkiler, iletişim, davranışsal ve bilişsel gelişimde gecikme ve sapmaya yol açan, sınırlı ve tekrarlayıcı davranışlarla kendini gösteren nörogelişimsel bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır.^[5] Otizm; DSM IV'te Asperger bozukluğu, Ret bozukluğu, çocukluk çağı dezintegratif bozukluğu ve başka türlü adlandırılmayan yaygın gelişimsel bozukluk ile birlikte yaygın gelişimsel bozukluklar başlığı altında yer almakta iken, DSM V'te yaygın gelişimsel bozukluklar kavramı yerine kullanılmaya başlanmıştır.^[6]

Otizmin hafiften ağıra pek çok formunun bulunması nedeniyle otizmlî bireylerde farklı klinik özellikler bulunmakta, aynı kişideki belirtiler ve bunların seviyesi yaş ve olgunlaşma ile birlikte değişmektedir. Bu da hastalığa tanı konulması ve teşhis sürecini olumsuz etkilemektedir. Buna rağmen otizm tanısı için belli bazı kriterler belirlenmiştir. Erken gelişimsel evrede göz temasından kaçınma, sosyal ilgi ve gülümsemede yetersizlik, jest ve mimiklerin kullanımında sınırlılık, alıcı ve ifade edici dilde gecikme ile seyreden bulgular zamanla öfke nöbeti geçirme, işlevsel oyun yoksunluğu, konuşmada başarısızlık, basmakalıp veya tekrarlayıcı motor hareketler, yoğun konsantrasyon, farklı korkular, yüz ifadelerinde donukluk, kısa ve net konuşmak, sosyal-iletişimsel alandaki sözel ve sözel olmayan yetersizlikler gibi farklı belirtilere evrilmektedir.^[7] Ayrıca otizmlî bireylerin önemli bir kısmında farklı düzeylerde zihinsel yetersizliğin olması en sık karşılaşılan durumdur. Zekâ bölümü (ZB) 70-85 puandan yüksek olanlar için yüksek fonksiyonlu, bu puandan düşük olanlar için ise düşük fonksiyonlu otizm tanımlaması yapılmaktadır.^[8]

Aile ve Din Eğitimi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2009), 75-110.

- [5] American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-DSM V* (Arlington: American Psychiatric Association Publishing, 2013), 267; Özgür Yorubık vd., "Asperger Sendromu ve Yüksek Fonksiyonlu Otizmin Tanısal Ayrımı", *Klinik Psikiyatri*, 3 (2000), 102; Ayhan Bilgiç (2011). "Otizm Spektrum Bozuklukları", *Bebek Ruh Sağlığı (0-4 Yaş) Temel Kitabı* (Ankara: Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları, 2011), 459.
- [6] American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-DSM IV* (Arlington: American Psychiatric Association Publishing, 2000), 65; a.m.f., *DSM V*, 53.
- [7] APA, *DSM V*, 207, 267; Benjamin James Sadock vd., *Kaplan&Sadock's Concise Textbook of Clinical Psychiatry* (Philadelphia: Wolters Kluwer, 2007), 68-70; Elmas Alver vd., "Otizm Spektrum Bozukluğuna Sahip Bireylerde Eğitimin Önemine Dikkat Çekmek Üzere Hazırlanmış Dergi İlanı Tasarımı Örnekleri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/39 (2020), 1438-1440.
- [8] Burak Doğançün, "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar", *Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, 2008, 161.

Bireylerin zihinsel yetersizliği de hastalığın seviyesine göre değişkenlik arz etmektedir. Yapılan muhtelif çalışmalar otizmlili bireylerin %70 ilâ 80’inde zihinsel yetersizlik bulunduğunu, bir başka ifadeyle düşük fonksiyonlu otizm olgusunun saptandığını ortaya koymaktadır. Otizmlili bireylerin %15-20’sinde ağır düzey, %50’sinde orta düzey zihinsel yetersizlik bulunmakta, %10’unun zekâ puanı normal iken, çok azı ise iyi düzey zekâ puanına sahiptir.^[9] Başka bir sınıflandırma ile otizmlili kişiler; sosyal iletişim, sözel ve sözel olmayan iletişim, ilgi ve etkinliklerdeki sınırlılıkları nedeniyle ihtiyaç duydukları özel eğitim ve destek eğitim hizmetinin yoğunluğuna göre ağır düzeyde, orta düzeyde ve hafif düzeyde otizmlili birey olarak tasnif edilmektedir.^[10]

İstatistiklere göre toplumda genel olarak 7-16/10000 oranında görülen otizm bozukluklarında yüksek fonksiyonlu otizmin %11-34’lük dilimi teşkil etmesi,^[11] otizm olgusunda zihinsel yetersizliğin ne ölçüde geniş bir alana sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda zihinsel yetersizliğe sahip otizmlili bireylerin eğitim ve psikoloji gibi disiplinlere konu edilmelerinin yanı sıra İslam hukuku açısından durumlarının incelenmesinin oldukça gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu meseleye yoğunlaşarak düşük fonksiyonlu otizmlili bireylerin hukukî durumları hakkında tafsilatlı bilgi verilmeye gayret gösterilecektir.

2. FIKHÎ HÜKÜMLERE TESİRİ BAKIMINDAN OTİZMLİLİ BİREYLERİN HUKUKÎ EHLİYETİ

Yetki, elverişlilik, yeterlilik ve liyakat gibi anlamlara gelen ehliyet tabiri,^[12] İslam hukukunda kanun koyucunun (Şâri‘) şahısta takdir ettiği, onu dinî/hukukî hükme konu olmaya elverişli kılan vasıf olarak tanımlanmaktadır.^[13] Bu tarife göre ehliyet; kişinin haklardan faydalanmaya ve borçlanmaya elverişliliği, dinî görevlerle mükellef oluşu, hukukî işlemlerin geçerliliği, toplumsal ve cezâî sorumluluğa sahip olabilmesi gibi muhtelif hak ve yükümlülükler anlamına gelmektedir. Fukahâ dinî ve hukukî durum, fiil ve işlemin mahiyeti açısından ehliyeti iki kısım olarak tasnif etmişlerdir.

[9] Sadock, *Clinical Psychiatry*, 70; Mustafa Nuri Kamş, *İdğırabâtü’t-tevaħħud* (Amman: Dâru’l-Mesîra, 2011), 113.

[10] Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, *Resmî Gazete* 30471 (10 Eylül 2023), md. 4.

[11] Yorbık, “Asperger Sendromu ve Yüksek Fonksiyonlu Otizmin Tanısal Ayrımı”, 103.

[12] Mücemme’u’l-luga’l-‘Arabiyye, *el-Mu‘cemu’l-Vasît* (b.y.: Mektebetü’ş-Şürük ed-Düveliyye, 1425/2004), 32.

[13] Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medħalü’l-fıkhıyyi’l-âm* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem 2004), 1/783. İşlâm hukukunda ehliyetin nasıl değerlendirildiği ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk. Mustafa Uzunpostalcı, “İslâm Hukuku Açısından Ehliyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 8 (2006), 149-182.

2.1. Vücûb Ehliyeti

Bu ehliyet türü kişinin haklara sahip olabilmesi ve boçlanabilmesi liyakatini ifade etmektedir. Dayanağı insanlık vasfı, zimmet ve hukukî kişiliktir. Vücûb ehliyeti cenin aşamasında eksik olarak sabit olur ve ceninin aleyhine olabilecek hiçbir hukukî durum tahakkuk etmez. Sadece lehine olan nesep, vasiyet, miras, kendisine yapılan vakıf gibi kabule ihtiyaç bulunmayan haklar sabit olur. Doğumla birlikte tam hale dönüşen vücûb ehliyeti, kişinin vefatına kadar eksiksiz devam eder. Hiçbir hastalık veya engellilik durumunun bu ehliyetin varlığına tesiri yoktur.^[14]

2.2. Edâ (Fiil) Ehliyeti

Medenî haklardan istifade ehliyeti olarak tarif edilen edâ/fiil ehliyeti, kişinin bedenî ve aklî gelişimine bağlı olarak sahip olduğu hakları bizzat kullanmasını, hak ve borç meydana getirecek şekilde hukukî işlem yapabilme selahiyetini ifade etmektedir. Bu ehliyet aynı zamanda kişinin şer'î hükümlerle mükellefiyetinin ölçüsünü belirleyen temel kıstastır. Edâ ehliyetinin dayanağı şer'î hükümleri anlamayı sağlayan akıl ve temyizdir.^[15] Fıkhi bir ıstılah olarak temyiz; insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eder ve temyiz sahibi kişiye mümeyyiz denir.^[16]

Genel bir kaide olarak fukaha, insanoğlunun yaşamını edâ ehliyetine tesir eden akıl ve temyiz gücüne sahip olma açısından üç kademede değerlendirmektedirler.^[17]

1. Gayr-i mümeyyiz çocukluk dönemi: Kişinin henüz yeterli ölçüde akıl ve temyiz kudretine sahip olmadığı yedi yaş öncesi dönemdir. Kişi bu dönemde hiçbir şekilde fiil ehliyetine sahip değildir. Dolayısıyla hiçbir hukukî işlem yapamaz. İbadetlerle mükellef olmadığı gibi ibadetleri yerine getirdiği takdirde fikhen sahih olmaz.
2. Mümeyyiz çocukluk dönemi: Kişide belli ölçüde akıl ve temyiz gücünün oluştuğu öngörülen yedi yaşının doldurulmasıyla başlayan bu dönemde kişi eksik (nâkıs) fiil ehliyetine sahiptir. Bu dönemdeki çocuk ibadetlerle mükellef olmamakla birlikte edâ ettiği ibadetleri fikhen sahihtir. Mümeyyiz çocuğun hukukî işlemleri ise geçerlilik açısından niteliğine göre üç katego-

[14] Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2/337; Leknevî, *Nûru'l-envâr*, 333-334; Zerkâ, *el-Medhal*, 1/785, 791-792.

[15] Leknevî, *Nûru'l-envâr*, Zerkâ, *el-Medhal*, 1/786-787; 334; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Hukuku Terimler Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman (İstanbul: Semerkand Basım, 2016), 66; "Ehliyyetü'l-edâ", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye 1992), 7/153

[16] İbrahim Kâfi Dönmez, "Temyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 40/437.

[17] Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2/342; Zerkâ, *el-Medhal*, 1/795-823; Muhammed Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî ts.), 334-336; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 4/115-116, 125-129.

ride ele alınmaktadır: Hibe ve hediye kabulü, vakıf gibi mümeyyiz çocuğun iktisâdî olarak tamamen lehine olan işlemler hukuken geçerli iken, çocuğun hibede bulunması, vakfetmesi gibi tamamen aleyhine olan işlemler bâtıldır. Alışveriş, evlenmesi, kira sözleşmesi gibi hem lehine, hem aleyhine olabilecek işlemleri ise velî^[18] veya vasîsinin^[19] onayına bağlıdır. Cezâî alanda fiil ehliyetine sahip olmayan mümeyyiz çocuktan ceza gerektiren bir suç sadır olduğunda sadece te'dib edilmesi (ıslah/rehabilité) söz konusudur. Maddî hasarla neticelenen bir suç işlediklerinde ise hasarın kendi mallarından tazmin edilmesi gerekmektedir.

3. Büluğ ve sonrası dönem: Kişinin akıl ve idrake sahip olarak büluğa ermesiyle başlayan bu dönemde bireyin sahip olduğu eksik edâ ehliyeti tam hale dönüşmektedir. Böylece kişi ehliyete zarar verecek herhangi bir unsur bulunmadığı veya sonradan meydana gelmediği sürece ibadetlerin edâsı gibi dinî; evlenme ve boşanma gibi dünyevî meselelerde tam bir sorumluluk sahibi olmaktadır.

Büluğ ile birlikte fiil ehliyeti kişide tam olarak sabit olmakla birlikte fıkıh doktrininde bu kaideye hukukî işlemler çerçevesinde sadece mâlî işlemler açısından bir istisna getirilmiştir. Zira mâlî işlemler için sadece büluğ yeterli görülmeyle kişinin rüşde sahip olması da şart koşulmuştur. Rüşd; kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olmasını ifade etmektedir.^[20] *Mecelle*'de reşid; "Malını muhafaza hususunda takayyüd ederek sefeh ve tebzirden tevakkî eden kimse" olarak tarif edilmektedir.^[21] Buradan hareketle tam edâ ehliyetinin büluğ ile başlayıp rüşd ile tamamlandığı, bundan sonraki süreçte hukukî bir kısıtlılık hali olmadığı sürece kişinin her türlü dinî ve hukukî sorumluluğu üstlenebileceği ve tam bir yetişkin hüviyetine sahip olacağı söylenebilir.

Edâ ehliyetine dair zikredilen yukarıdaki bilgiler, zihinsel engele sahip otizmlî bireylerin fiil ehliyetinin tayin edilebilmesi için ne ölçüde temyiz gücüne sahip olduklarının net bir şekilde belirlenmesinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira fizyolojik veya hükmen baliğ olsalar da bu bireylerin tam edâ ehliyetine sahip olmalarında temel ölçüt temyizdir. Bu açıdan ise otizmlî bireylerin durumlarının birbirinden farklılık arzedeceği muhakkaktır. Zira bu bireylerin önemli bir

[18] İslam hukukunda velî; fiil ehliyeti olmayan veya eksik fiil ehliyetine sahip bireylerin şahsî ve mâlî işleri üzerinde tasarrufta bulunmaya yetkili olan kişileri ifade eder. Bk. "Velâyet", *el-Mevsû'âtü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992), 45-135.

[19] İslâm hukukunda vasî; fiil ehliyeti olmayan veya eksik fiil ehliyetine sahip bireylerin sadece mâlî işleri üzerinde tasarrufta bulunmaya yetkili olan kişi, yasal temsilcidir. Bk. "Vesâyet", *el-Mevsû'âtü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1412/1992), 43/167.

[20] Saffet Köse, "Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 35/298.

[21] *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 947, 981-982.

kısmı zekâ puanına göre ağır ve ileri düzey, bir kısmı ise orta veya hafif düzey zihinsel yetersizliğe sahiptir. Dolayısıyla otizmlî bireylerin fiil ehliyeti açısından durumları zihinsel yetkinliklerine göre değerlendirilmelidir. Zihinsel yetersizlik tanımlamalarında yer alan zihinsel beceriler değerlendirilirken genellikle standardize edilmiş zekâ testleri kullanılmaktadır. Uluslararası alanda teamülde olan WISC-R ve WISC-4 gibi bazı zekâ ölçekleri bu hususta oldukça verimli sonuçlar ortaya koymaktadır.^[22] Zihinsel yetersizliğe sahip bireylerin homojen bir yapıda olmaması ve kendi içlerinde farklılıklar barındırması nedeniyle bu konuda birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır. DSM-IV'te yer alan tasnifte zihinsel yetersizlik; Hafif Düzey, Orta Düzey, Ağır ve İleri Derecede Ağır olmak üzere dört grupta değerlendirilmiştir. Yetersizliğin şiddetini zekâ testinden elde edilen puanlara göre belirleyen bu tasnifin ardından DSM V-'te zekâ ölçeğinden alınan puanların yanı sıra sosyal iletişim, etkileşim gibi uyum işlevlerindeki bozulmalar da ölçüt alınmıştır.^[23]

2.2.1. Orta, Ağır ve İleri Derecede Ağır Zihinsel Engelli Otizmlî Bireylerin Fiil Ehliyeti

Orta düzey zihinsel engelli bireyler zekâ bölümü puanı 35-40 ilâ 50-55 olan kişileri ifade etmektedir.^[24] Bu kişiler zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki sınırlılık nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ve destek eğitim hizmetlerine yoğun şekilde ihtiyaç duyan bireyler olarak tarif edilmektedir.^[25] 6-7 yaşında bir çocuğun zihinsel işlevine ve uyum davranışlarına sahip olan bu bireylerin^[26] temyiz yeteneğine sahip olma durumlarının şüpheli olduğu söylenebilir.

Ağır düzey zihinsel engelli bireylerin zekâ bölümü puanı 20-25 ilâ 30-40 iken, ileri derecede ağır olanlar ise 20-25 zekâ puanı veya daha azına sahip kişilerdir.^[27] Bu kişiler; zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki eksiklik nedeniyle öz bakım becerilerinin öğretimi de dahil olmak üzere ömür boyu süren, yaşamın her alanında tutarlı, yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır.^[28]

[22] Zekâ yaşını tespit için kullanılan bu testler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cihat Çelik, "Zihinsel Yetersizliği/Zihinsel Gelişme Geriliği Olan Çocukların Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği-IV (WÇZÖ) İle Değerlendirilmesi", *Türkiye Klinikleri*, 1/1 (2016), 28-35.

[23] APA, *DSM IV*, 40; a.m.f., *DSM V*, 33.

[24] APA, *DSM IV*, 40; Timuçin Ersin Ufuk vd., "Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler", *Aileler İçin Rehber Kitapçık*, ed. İbrahim H. Diken vd. (by.: Afşar Ofset, ts.), 8.

[25] ÖEHY, md. 4.

[26] Sadock, *Clinical Psychiatry*, 513; Türkyılmaz, *İslâm Hukukunda Zihinsel Engelliler*, 81.

[27] APA, *DSM IV*, 40; Timuçin, "Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler", 8.

[28] ÖEHY, md. 4.

Tariflerde ifade edildiği üzere gerek orta gerekse ağır ve ileri derecede zihinsel engelli otizimli bireyler öz bakım denetimi başta olmak üzere, iletişim ve sosyal uyum becerilerinden yoksun veya sınırlı düzeyde bunlara sahiptirler. Bu minvalde fiil ehliyeti bakımından bu kişilerin, hüküm olarak aralarında fark bulunmayan gayr-i mümeyyiz çocuk veya mecnûn-ı mutbakın (sürekli akıl hastası) durumuna kıyas edilmesi mümkündür.^[29] Her iki durum fıkıh doktrininde kişinin ehliyetini tamamen ortadan kaldıran semâvî ehliyet arızası olarak kabul edilmektedir.^[30] Bununla birlikte zihinsel engelin insanoğlunun tabiatında tabii bir şekilde var olmayan, ârizî bir durum arzemesinden ötürü mecnûn-ı mutbakın fikhî durumuna kıyas edilmesi kanaatimizce daha uygundur. Netice olarak orta ve ağır düzey zihinsel engelli otizimli bireylerin temyiz yeteneğinden tamamen yoksun oldukları, dolayısıyla hiçbir şekilde fiil ehliyetine sahip olmadıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu tür otizimli bireylerin buluş öncesi veya sonrası farketmeksizin mahcûr (kısıtlı)^[31] değerlendirilmesi gerekmektedir.^[32] Buna göre otizimli bireyin bizzat yapmak istediği veya adına yapılmak istenen her türlü hukukî işlem velî veya vasileri tarafından yapılmalıdır.^[33]

[29] Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûlî'l-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, ts.), 4/275; Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahşiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, ts.), 445; Cüvârene, "Ahkâmu marza't-tavaḥḥud", 126.

[30] Semâvî ifadesi ile meydana gelmesinde bireyin gayret ve seçiminin bulunmadığı durumlar kastedilmektedir.

[31] İslâm hukukunda hacr; kişinin hukukî sonuç doğuran tasarruflarının geçerliliğinin engellenmesini ifade etmektedir. Bk. "el-Hacr", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye 1992), 17/84-85.

[32] Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/275; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl* (b.y: Şeriket-i Osmaniyye Sihâfiyye Matbaası, 1321), 328; *Mecelle*, md. 957. İslâm hukukunda akıl hastalarının hacredilmesi genel bir prensip olarak kabul edilmekle birlikte hacrin konulmasında yargı kararının gerekli olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. Hanefî ve Şâfiilere göre hacir hakim kararına gerek olmaksızın cünûn nedeniyle kendiliğinden sabit olur ve kişinin iyileşmesi halinde kendiliğinden kalkar. Mâlikîlere göre; kişi hastalığın buluşdan önce gerçekleşmesi halinde baba, buluşdan sonra ortaya çıkması durumunda hakim tarafından hacredilir. Hanbelîlere göre ise kişinin sadece hakim kararıyla hacredilmesi mümkündür. Bk. Kadızade Ahmed Şemseddîn Efendi, *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûzi'l-esrâr*, thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 9/260; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *Kitâbü'l-Kâfi fi fıkhi ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*, thk. Muhammed el-Morîtânî (Riyad: Metebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, 1398/1978), 2/833. 186, 188-189 Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî, *el-Muknî'*, thk. Mahmûd Arnâûd vd. (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1421/2000), 186, 188-189; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni el-fâzî'l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/216.

[33] İslâm hukukunda kabul edilen genel prensibe göre mahcûr kimsenin mâlî konularda velîsi babasıdır. Babasının vefatından sonra ise vesâyet babasının tayin ettiği bir vasiye, vâsinin vefatı akabinde de vâsi tarafından tayin edilen diğer vasiye geçmektedir. Akabinde sorumluluk baba tarafından dedeye ve aynı usulle tayin edilen vâsilere geçmektedir. En son vesâyet hakime ve onun tayin ettiği bir vasiye geçmektedir. Nikah velâyetine sahip velilerin kimler olduğu hususunda ise fukahâ farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefîlerde bi-nefsihî asabe grubunda yer alan baba, babanın babası (cedd-i sahîh), erkek kardeş, amca, amcaoğlu gibi erkek akrabalar mirastaki sıraya göre velâyet yetkisine sahiptirler, asabenin bulunmaması durumunda velâyet zevî'l-erham grubundaki akrabalara geçer. Mâlikîlerde velâyet sadece babada iken, Şâfiilere göre baba ve cedd-i sahîh dışında hiç kimsenin velâyet yetisi yoktur. Hanefiler diğer mezheplere kıyas-

2.2.2. Hafif Düzey Zihinsel Engele Sahip Otizmlî Bireylerin Fiil Ehliyeti

Hafif düzey zihinsel engelli kişiler; zekâ bölüm puanı 50-55 ilâ 70 aralığında olan kişileri ifade etmektedir.^[34] Bu kişiler zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki hafif düzey yetersizliği nedeniyle özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine sınırlı düzeyde ihtiyaç duyan bireyler olarak tanımlanmaktadır.^[35] Yirmili yaşlara kadar 11-12 yaş düzeyindeki zekâ yetkinliğine sahip olabilen bu bireyler, normal zekâ seviyesine sahip kişilere kıyasla daha geç temyiz dönemine girmektedirler.^[36] Bu durumda bu tür bireylerin fikhen bülûğ için gerekli görülen iki şarttan biri olan fiziksel gelişmeyi tamamlamış olsalar da aklî ve fikrî olgunluğa ulaşmaları kesinlik değil ihtimal ifade etmektedir. Dolayısıyla hafif düzey zihinsel engelli otizmlî bireylerin fiil ehliyetini tespit, fukahanın çoğunluğu tarafından bülûğ için kabul edilen en düşük üst yaş sınırı olan 15 yaşının bir ölçüt olarak kabul edilmesi^[37] daha isabetli gözükmektedir.^[38] Netice olarak 12 yaş zihinsel yetkinliğe sahip bu bireylerin fikhen bâliğ kabul edilemese de temyiz gücüne sahip oldukları söylenebilir.

Bu bilgiler çerçevesinde hafif düzey zihinsel engelli otizmlî bireylerin fiil ehliyeti açısından durumlarının, ehliyet açısından aralarında herhangi bir fark bulunmayan mümeyyiz çocuk veya ma'tuha (kısmî bunak, akli zayıf)^[39] kıyas edilmesi mümkünse de^[40] ma'tuh olarak değerlendirilmeleri kanaatimizce daha isabetlidir. Zira mümeyyiz çocuk henüz normal zihinsel gelişimini tamamlamadığı için tam

la daha geniş bir kesime nikah velâyeti vermiş olmakla birlikte bu yetkinin baba ve baba dışında biri tarafından kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek şefkat eksikliğini dengelemek amacıyla edâ ehliyetine sahip olan çocuğa bülûğ muhayyerliğini (nikah akdini onama ve cayma hakkı) vermişlerdir. Vefîsi tarafından gerçekleştirilen nikah akdini isterse mahkeme kararıyla sonlandırabilirler. Bk. Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahrü'r-râ'ik*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997) 3/209, 222-224, 309-310; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-Muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 4/154-156; *Mecelle*, md. 974, 979.

[34] APA, *DSM IV*, 40, Timuçin, "Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler", 8.

[35] ÖEHY, md. 4.

[36] Bahar Günaydın, Bahar, *Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Velî ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 14.

[37] Tabii bülûğ alametleri görülmediği takdirde bülûğ için belirlenen yaş sınırı Ebû Hanife'ye göre kızlarda 17, erkeklerde 18, İmâmeyn'e göre 15 yaşını, Şâfiî ve Hanbelîlerde 15, Mâlikîlerde ise 18 yaşını doldurmuş olmalarıdır. *Mecelle* bu meselede cumhurun görüşüne itibar etmiştir. Bk. Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/95; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 606; Ebû Zehre, *Uşûlül-fıkħ*, 337; *Mecelle*, md. 986.

[38] Kumaş, *İslâm Engelliler Hukuku*, 75-76.

[39] İslâm hukukunda ateh; kişinin akıl, idrak ve anlayış yönünden eksikliğini ifade eden, fiil ehliyetine yönelik bir arızayı ifade etmektedir. Ma'tuh; söz ve davranışları karışık ve tutarsız, işlerinde tedbirsiz olup fikhen mümeyyiz çocuk hükmündedir. Bk. Molla Hüsrev, 329; md. 945.

[40] Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/248, 274-275; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl*, 329; Zuhaylî, *el-Fıkħu'l-İslâmî*, 4/128; Ebû Zehre, *el-Ahvâlüş-şahsiyye*, 445; *Mecelle*, md. 978.

bir akli olgunluğa sahip değilken, ma‘tuh hafif düzey zihinsel engelli otizmlı bireylerde olduğu gibi hastalık nedeniyle akıl ve idrakten kısmen yoksun kalmıştır. Netice olarak azami ölçüde 12 yaş zekâ düzeyine erişebilecek bu tür otizmlı kişilerin normal zekâ seviyesine sahip kişilere kıyasla daha geç temyiz yeteneğine sahip olacakları göz önünde bulundurulmak suretiyle, temyiz öncesi dönemde fiil ehliyetinden tamamen yoksun oldukları, temyiz dönemiyle birlikte hayat boyunca eksik fiil ehliyetine sahip ve dolayısıyla mahcûr olacakları söylenebilir.

3. OTİZMLİ BİREYLERE İLİŞKİN FIKHÎ HÜKÜMLER

İslam hukukunda orta ve ileri derece zihinsel engellilik durumuna sahip otizmlı bireylerin fiil ehliyetinden tamamen yoksun olan gayr-i mümeyyiz çocuk veya mecnûn-ı mutbakın durumuna, hafif düzey zihinsel yetersizliğe sahip otizmlı bireylerin ise mümeyyiz çocuk veya ma‘tuhun durumuna kıyas edilmesi suretiyle bazı fikhî hükümlerin belirlenmesi mümkündür.

3.1. İbadet Ehliyeti

İslam hukukunda kişilerin ibadetle mükellef olmasının ölçütü fiil ehliyetinin iki unsuru olan akıl ve bülûğ şartlarını taşımasıdır. Orta ve ileri düzey zihinsel yetersizliğe sahip otizmlı bireyler fiziksel veya hükmen bülûğa ermiş olsalar da akıl unsuruna sahip olmadıkları için fiil ehliyetinden tamamen yoksundurlar. Bu doğrultuda sözlü tasarrufları tamamen geçersiz olduğu gibi geçerliliği için kasıtlı yapılması şartı aranan fiilî tasarrufları da fikhîen geçersizdir. İbadetlerde irade ve kastın bulunması şart olduğundan bu kişilerin, yaptıkları ibadetler sahîh olmaz. Ayrıca ibadetler için şart koşulan “güç yetirebilme” hususiyetinin bulunmaması, bu kişiler açısından ibadetlerin vücûbiyet (farz olması) hükmünü ortadan kaldırmaktadır.^[41] Fıkıh literatüründe otizmlı bireylerin kıyas edilmesi mümkün olan sürekli akıl hastalarının durumlarına bakıldığında; hastalığın ibadet ehliyetine tesirinin çerçevesinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla zihinsel yeterlilikten yoksun olunan sürenin ölçüt alındığı, bu bağlamda söz gelimi Hanefilerde sürekli akıl hastalığı süresinin bir ay olarak takdir edildiği görülmektedir.^[42]

Namaz gibi bedenle, hac gibi hem beden hem malla gerçekleştirilen ibadetlerde genel olarak bu hüküm benimsenmiş olmakla birlikte salt malla eda edilen zekat ibadetiyle mükellefiyet hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Zekatı ibadet olarak değerlendiren Hanefilerin görüşünden ortaya çıkan neticeye göre; fiil ehliyeti olmayan otizmlı bireyler zekatla mükellef değilken,^[43] zekatı vergi yönü ağır basan bir mü-

[41] Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/245; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl*, 327.

[42] Ahmed b. İbrâhîm b. Halîl el-Hanefî, *Ahkâmu'l-merdâ*, thk. Muhammed Sürûr el-Belhî (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1418/1997), 338.

[43] Hanefilere göre çocuk ve sürekli akıl hastalığı bulunan kişiler zekâtla mükellef değilken yeterli mala sahip oldukları takdirde öşür ve harac gibi devlet tarafından alınan vergileri ödemekle

kellefiyet olarak kabul eden cumhur fukahânın görüşüne göre otizm de dahil olmak üzere hiçbir hastalık durumu bu ibadetin vücûbuna engel teşkil etmez. Zekat mükellefi olma şartları taşıyan herkes zekat ibadetinden sorumludur.^[44] Ne var ki otizmlî birey zekat vazifesini bizzat kendisi îfâ edemeyeceği için velî veya vasîsi tarafından bu sorumluluk yerine getirilmelidir.

Hafif düzey zihinsel engelli otizmlî bireylerin ma‘tuh veya mümeyyiz çocuğa kıyas edilmesinden ötürü eksik fiil ehliyetleri vardır. Dolayısıyla kaide olarak ibadetlerle mükellef olmazlar, ancak edâ ettikleri takdirde bundan sevap kazanırlar.^[45] Sadece cumhurun görüşüne göre zekat mükellefi oldukları takdirde velî veya vasîleri tarafından bu sorumluluk yerine getirilmelidir.

Kanaatimizce dinî eğitim-öğretim programlarıyla belli bir düzeyde bilgi ve beceri edinen hafif düzey zihinsel yetersizliği bulunan otizmlî bireyler güç yetirebilecekleri ölçüde ibadetleri edâ hususunda teşvik edilmelidir. Zira otizmlî bireylerde din eğitiminin imkânına dair yapılan bazı akademik çalışmalarda otizmlî çocukların günlük yaşama aktarabilecekleri bazı dinî ve ahlakî kurallar olduğu ve bunun din eğitimi çerçevesinde öğretilebileceği zikredilmiştir.^[46]

3.2. Hukukî İşlem Ehliyeti

Vücûb ehliyetine sahip olma hususunda otizmin hiçbir tesiri yoktur. Dolayısıyla otizmlî bireyler medenî hukuk alanında bu ehliyetten kaynaklı bütün hak ve borçlarla ehil olurlar. Gerekli bakım, nafaka ve miras gibi haklara ehil oldukları gibi eş ve akrabalık nafakası, işçi ücreti, satın aldığı malın ödeme işlemleri gibi sorumlulukları velî veya vasîleri tarafından otizmlî bireyin malından yerine getirilmelidir.^[47]

yükümlüdür. Bk. Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/99-113; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/173.

[44] İbn Abdülber en-Nemerî, *Kâfî*, 1/284; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 1/601-602; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Keşşâfu'l-Kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403/1983), 2/169.

[45] Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/274; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl*, 329.

[46] Bilecik, “Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi”, 579. Otizmlî bireyler için hazırlanan din eğitimi programının bireylerin fikhî açıdan mükellefiyetleri göz önünde bulundurulmak suretiyle tanzim edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca fikhî bilgilerin aktarımında özel eğitim ile DKAB öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda kişilerin öğrenme yetilerine uygun tecrübe odaklı bir eğitim programının planlanması göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde bütün otizmlî bireyleri aynı fikhî müfredatıyla mesul kılmak veya hepsine tek tip bir eğitim-öğretim modelinin uygulanması otizmlî bireylere katkı sağlamayacak, bu da boşa kürek çekmek anlamına gelecektir. Bu meseleye dair güzel tavsiyeler sunan örnek bir çalışma için bk. Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”, 75-110; İdah Suadiyah, “Islamic Education for Children Autism”, *International Journal of Social Science and Humanities Research*, 5/3 (2017), 534-540; Hakiman Hakiman vd., “Religious Instruction for Students with Autism in an Inclusive Primary School”, *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 20/12 (2021), 139-158.

[47] Leknevî, *Nûru'l-envâr*, 334; Zerkâ, *el-Medhal*, 1/788.

Fiil ehliyetine bağılı medenî hukuk işlemlerinde ise otizimli bireylerin temyiz yeteneğine sahip olma durumu oldukça belirleyici bir unsurdur. Fiil ehliyetinden tamamen yoksun olan orta ve ileri düzey zihinsel engelli otizimli bireylerin medenî hukuk alanına giren bütün tasarrufları ve işlemleri geçersizdir. Buna göre alım-satım, hibe, vakıf gibi mal varlığına etki eden işlemleri; evlenme ve boşanma gibi statü işlemleri, vasiyet gibi ölüme bağılı tasarrufları ve vekalet gibi yetki işlemleri temelde bătıldır. Yapılan işleme velî önceden izin vermiş olsa da hukuken muteber olmaz. Hukuken mahcûr olan bu kişilerin bütün işlemleri ihtiyaç duyulması halinde velî veya vasîleri tarafından yerine getirilmelidir. [48]

Eksik fiil ehliyetine sahip olan hafif düzey zihinsel engelli otizimli bireylerin hukukî tasarruf ve işlemlerinin ise niteliğine göre üç grupta değerlendirilmesi mümkündür:

- * Otizimli birey sadaka, hibe, vasiyet kabulü gibi tamamen menfaatine olan veya başkasının malını satmaya vekil olması gibi kendine zararı dokunmayan hukukî işlemleri bizzat kendisi yapabilir. Bu gibi hususlarda velî veya vasînin herhangi bir iznine veya icazetine ihtiyacı yoktur. [49]
- * Otizimli bireyin sadaka, ariyet (ödünç), hibede bulunma, borç verme gibi teberru (bağış) nitelikli işlemleri ile eşini boşama, kefil olma, zararına olan meselelerde vekalet vermesi gibi tamamen kendi aleyhine olan bütün işlemleri hukuken bătıldır. Bu tür işlemler ister velî veya vasîsinin izni/onayı ile otizimli birey tarafından bizzat yapılmış olsun, ister velî veya vasî tarafından yapılmış olsun her halukarda hukuken muteber değildir. [50]
- * Otizimli bireyin alım-satım, kira, evlenme gibi hem fayda hem de zarar ihtimali olabilecek hukukî işlemleri ise velî veya vasîsinin onay ve icazetine bağılıdır. Otizimli birey tarafından gerçekleştirilen bu tür işlemler bir tür askıda anlamında mevkûf [51] kabul edilirler. Bu durumda yapılan işlemin hukukî hüküm ve neticelerinin ortaya çıkması için velî veya vasînin onayına ihtiyaç duyulur. Onay verildiği durumda işlem hukuken işlerlik kazanır (nefâz), aksi takdirde hiç yapılmamış gibi kabul edilerek bătıl akde dönüştür. [52]

Fiil ehliyeti bulunmayan otizimli bireylerin hukukî işlemlerinin velî veya vasîleri tarafından yapılabileceğine dair kaide mahcûr bireyin haklarından mahrumiyet değıl, aksine haklarının muhafazası amacına matuftur. Velî ve vasîye verilen

[48] Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/94; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl*, 328; *Mecelle*, md. 967.

[49] Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/274; *Mecelle*, md. 967, 1458.

[50] Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/274; *Mecelle*, md. 967.

[51] İslâm hukukunda mevkûf; hüküm ifade etmesi için başka birinin izin ve icazetine muhtaç olan bir fiil veya akdi ifade etmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "mevkuf", 372.

[52] (Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/94; *Mecelle*, md. 967; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkıh*, 340.

bir hak olmaktan ziyade sorumluluk niteliği taşıyan bu yetki, mahcûr kişinin hakkının suistimal edilmesine kapı aralayan hiçbir hukukî işleme onay vermez. Aynı şekilde otizmlî bireyin menfaati mevcut olduğu takdirde velî veya vasînin izin vermediği bir hukukî işleme hakim tarafından izin verilmesi mümkündür.^[53] Bu minvalde otizmlî bireyin velî veya vasîsinin bizzat yürütmesi veya onay vermesi gereken hukukî işlemlerde otizmlî bireyin ihtiyaçları ve menfaatlerinin göz önünde bulundurulması oldukça önem arz etmektedir. Husûsen zihinsel yetersizliğe sahip otizmlî bireylerin evlendirilmesi gibi toplumsal fayda-zarar (maslahat-mefsedet) dengesiyle yakından ilgili olan meselelerde zaruret durumunun ve tarafların özel durumları açısından denk olmalarının ön planda tutulması elzem gözükmektedir.^[54] Nitekim 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi de akıl hastası erkek veya kadının evlenmesini bir zaruret gerekliliği esasına bağlayarak velîleri tarafından hakimın izniyle evlendirilebilecekleri hükmünü benimsemiştir.^[55] Bu meselede ayrıca karşı tarafın aldatılmaması, engellinin durumu hakkında net bilgilendirme yapılması, evlendirilecek engellinin karşı tarafa zarar verecek şekilde davranış sergilememesi gibi şartlar da aranması mümkündür.^[56]

3.3. Cezâî Ehliyet ve Hukukî Sorumluluk

İslam hukukunda bir fiilin suç olarak kabul edilebilmesi ve failine ceza tatbik edilebilmesi için fiilin şer'î olarak yasak olmasının yanı sıra failin eylemin niteliğini algılayabilecek akıl ve idrake sahip olması ve bu eylemi kasten gerçekleştirmesi gerekir.^[57] Bu minvalde sürekli akıl hastasına kıyasla orta ve ağır düzey zihinsel engelli otizmlî bireylerde, ma'tuha kıyasla hafif zihinsel engelli otizmlî bireylerde kasıt unsurunun oluşmayacağı açıktır.

Dolayısıyla suç kabul edilebilmesi için kasıt şartı aranan fiiller düşük fonksiyonlu otizmlî bireylere nispet edilemez. Sonuç itibariyle cezâî ehliyetten yoksun

[53] *Mecelle*, md. 975.

[54] Zihinsel yetersizliğe sahip olma klasik fıkıh literatüründe evliliğe dair bir engel kabul edilmemekle birlikte bu tür bireylerin evliliğine zarurete binaen cevas verilmiştir [İbn Kudâme, *el-Muknî'*, 304; Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Câmi'ü'l-Ümmehât*, thk. Ebû Abdurrahmân el-Ahdar (Dımaşk: el-Yemâme li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1998), 259; *el-Fetâva'l-Hindiyeye* (Kahire: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310), 1/267] Günümüzde ise bazı çalışmalarda bu meselede daha ihtiyatlı davranılması gerektiğinden hareketle bu tür evlilikleri mekruh olarak değerlendirilmektedir. Bk. Şehrezâd Uceymî, *Ahkâmu zevâc zevi'l-ihtiyâcâti'l-hâşşa fi'l-fikhi'l-İslâmî* (el-Oued: Câmiatü'ş-Şehîd Hamâ Lahdar, Ma'hedü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 44-48.

[55] *Mecelle*, md. 9.

[56] Erdoğan, "Engelliliğin Fikhî ve Hukukî Sorunları", 172.

[57] Ebû Bekr Şemsü'leimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 9/39; Abdülkâdir Avde, *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârenen bi'l-kânûni'l-vaz'î* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibî'l-Arabî, ts.), 1/392.

kabul edilen bu kişiler had,^[58] kısas^[59] gibi bedenî ceza gerektiren suçlardan sorumlu olmazlar.^[60] Sadece kısas gerektiren suç işlediklerinde bu kişilere kısas tatbik edilemeyeceği için mâlî bir ceza/maddî tazminat olarak mağdurun diyeti^[61] fukahânın çoğunluğuna göre otizimli bireylerin âkilesi^[62] tarafından ödenmelidir.^[63]

Ayrıca cezâî ehliyetleri olmamasına rağmen eksik fiil ehliyeti bulunan otizimli bireylerin ceza gerektiren bir fiil işlemeleri durumunda ceza değil de te'dib kabilinden rehabilite edilmeleri gerekir.^[64] Buna göre bu tür kişilerin Selçuklular ve Osmanlı döneminde akıl hastalarının çeşitli yöntemlerle tedavi edildikleri darüşşifâlar gibi^[65] günümüz psikoterapi imkânlarıyla özel mekanlarda tedavi ve ıslah edilmeleri toplumsal maslahat açısından oldukça önemlidir.

Orta, ağır veya hafif düzey zihinsel engelli otizimli bireyler cezâî ehliyetten tamamen yoksun olsalar da işledikleri haksız fiillere yönelik itlaf ve tazmin mükelleftiyetleri, bir başka deyişle hukukî sorumlulukları vardır. Zira tazmin sorumluluğunu ortaya çıkaran haksız fiiller, kişinin fiil ehliyetiyle değil, mal ve zimmetleriyle irtibatlıdır, zimmete taalluk eden haklarda fiil ehliyetinin olmaması

[58] Hadd; bizzat Şarî' tarafından belirlenmiş miktarı belli cezalardır. Bunlar; hadd-i zina hadd-i şürb, hadd-i sekr, hadd-i kazif, hadd-i kat'î tarik'tir. Ayrıntılı bilgi için bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 9/176-269.

[59] Kısas; kasten meydana gelen adam öldürme veya müessir yaralama suçlarında failin işlediği fiil cinsinden veya ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını ifade eder. Bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004), 148; Avde, *et-Teşrî'u'l-cinâi*, 1/663.

[60] Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvî'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 12/33; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/28; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilâzîz el-Hüseynî, *Reddû'l-muhtar 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Âdil Ahmed Abdülmevcut (Riyad:Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 10/175; Buharî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/274; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fık'h*, 340.

[61] Diyet; kişinin haksız olarak öldürülmesi veya yaralanması halinde ceza/tazminat bedeli olarak mağdura veya varislerine ödenmesi gereken maldır. Bk. Cürcânî, *Ta'rifât*, 93; Diyet", *el-Mevsû'âtü'l-fıkhiyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1412/1992), 21/44.

[62] İslam hukukunda âkile; kasıtlı meydana gelmeyen öldürme ve yaralama hadiselerinde suçlu adına diyet ödeme sorumluluğu bulunan, araya kadın girmeden erkek vasıtasıyla akrabalık tesis edilmiş kişileri ifade etmektedir. Bk. Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 5/358-360; "Âkile", *el-Mevsû'âtü'l-fıkhiyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, 1412/1992), 29/221-223.

[63] Fukahânın çoğunluğu akıl hastasının öldürmedeki "kast" durumunu "hata" olarak değerlendirecek hatâen öldürme olaylarındaki gibi diyet sorumluluğunu âkileye yüklemiştir. Sadece İmam Şâfi'den gelen bir rivayette diyetin bizzat bireyin kendi malından ödenmesi gerektiği zikredilmiştir. Ebû Zehre'ye göre Şâfiî, diyetin malî yönüne ağırlık vererek ilgili durumu haksız fiillerdeki tazmin gibi değerlendirmiştir. Bk. Muhammed Ebû Zehre, *el-Cerîme ve'l-Ukübe fî'l-fıkhi'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998.), 331-332.

[64] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 9/270; Erdoğan, "Engelliliğin Fikhî ve Hukukî Sorunları", 171; Afâne, *Ahkâmü marza't-tavaḥḩud*, 100-110. Klasik kaynaklarda tedib kabilinden kendilerine tazir cezası verilebileceği zikredilmiş olsa da bunun husûsen günümüzün gelişmiş psikiyatik tedavi imkânları göz önüne alındığında rehabilite olarak anlaşılması daha uygundur.

[65] Sefa Bulut, "Edirne-II. Bayezid Dârüşşifâsında Akıl Hastalarının Tedavisi", *Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim/ Selçuklu Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim*, ed. Mustafa Gençer (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2015), 89-104.

mükellefiyeti iskat etmez. Ayrıca malın tazmini bedenî cezanın aksine niyabete elverişli bir durumdur.^[66]

Otizmlî bireylerin tazmin sorumluluğu meydana getiren haksız fiilleri ise niteliğine göre değişmektedir. Kabul edilen genel prensibe göre kişiler mübaşeret (doğrudan) işledikleri bütün haksız fiillerinde kasıt unsuru aranmaksızın kusursuz mesuliyete sahiptirler.^[67] Buna göre diğer kişiler gibi otizmlî bireyler de başka birinin malına zarar verdikleri takdirde zararın velî veya vasîsi tarafından otizmlî bireyin malından tazmin edilmesi gerekmektedir.^[68] Tazmin mesuliyeti, otizmlî bireyin cezâ ehliyetinden bağımsız olarak üçüncü şahısların haklarının zayi olmaması ve muhafazası ilkesinin öncelenmesini ifade etmektedir. Tesebbüben (dolaylı) işlenen haksız fiillerde ise kusurlu sorumluluk ilkesi çerçevesinde tazmin mesuliyeti kişinin kasıt ve taksirine (ihmal, kusur, tedbirsizlik ve gevşeklik) bağlı olarak tayin edilmektedir. Kasıt ve taksirin söz konusu olduğu mala yönelik haksız fiillerde zararın tazmini gerekir, aksi durumda gerekmez.^[69] Buna göre orta ve ileri düzey zihinsel engelli otizmlî bireylere hiçbir şekilde kasıt ve taksir nispet edilemeyeceğinden dolayı tesebbüben işledikleri fiillerden sorumlu olmazlar. Hafif düzey zihinsel yetersizliğe sahip bireyler ise temyiz gücüne sahip olduklarından kasıt ve taksirin bulunduğu, tesebbüben (dolaylı) gerçekleştirdikleri haksız fiillerinden sorumludurlar.^[70]

SONUÇ

Son dönemlerde otizmlî bireylerin sayısındaki artış ve bu bozukluğa büyük ölçüde zihinsel yetersizliğin eşlik etmesi, düşük fonksiyonlu otizmlî bireylerin durumunun İslam hukuku açısından ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Günümüzde modern tıbbın ve psikiyatrinin otizme ilişkin sunduğu ayrıntılı bilgiler, otizm olgusunun fikhî açıdan değerlendirilmesine imkân vermektedir.

Düşük fonksiyonlu otizmlî bireylere dair fikhî hükümleri belirleme amacı taşıyan bu çalışmada elde edilen neticeye göre; vücüb ehliyetine sahip olmada otizmin herhangi bir tesiri yoktur. Fiil ehliyeti açısından ise durum otizmlî bireyin zihinsel yetersizliğinin seviyesine göre belirlenmektedir. Bu minvalde orta ve ağır

[66] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşari Halîl*, tlk. Muhammed Yahyâ b. Muhammed (Nuakşot: Dâru'r-Rıdvân, ts.), 6/25; Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, 605; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkḥ*, 340.

[67] Subhî b. Muhammed Receb, *en-Nazariyyetü'l-âmmе li'l-mücebât ve'l-ukûd fi'ş-şeriatil-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1972), 1/223; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4/14. *Mecelle*'de bu husus "Mübâşir müteammid olmasa da dâmin olur" kaidesiyle ifade edilmiştir. Bk. *Mecelle*, md. 92.

[68] (Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Uşûl*, 328; Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtâr*, 605; *Mecelle*, md. 916; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-fıkḥ*, 340; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4/128; *Mecelle*, md. 916.

[69] Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmе* 1/223. *Mecelle*'de bu husus "Mütesebbib müteammid olmadıkça dâmin olmaz" kaidesiyle ifade edilmiştir. Bk. *Mecelle*, md. 93.

[70] Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmе*, 223.

düzy zihinsel engelli otizmlı bireylerin, temyiz gücü bulunmayan çocuk veya sürekli akıl hastasının durumuna kıyas edilmesi suretiyle fiil ehliyetinden tamamen yoksun ve hukuken mahcür oldukları söylenebilir. Dolayısıyla bu kişilerin ibadet, hukukî işlem yapma ve cezaî ehliyetleri bulunmamaktadır. Hafif düzey zihinsel engelli otizmlı bireylerin ise mümeyyiz çocuk veya ma‘tuha kıyasla temyiz öncesi dönemde fiil ehliyetinden tamamen yoksun oldukları, temyiz dönemiyle birlikte hayat boyunca eksik fiil ehliyetine sahip ve dolayısıyla mahcür olacakları söylenebilir. Dolayısıyla hafif düzey zihinsel engelli kişiler eksik ibadet ehliyetine sahip olsalar da cezaî ehliyetleri bulunmaz. Hukukî işlemlerinin ise geçerlilik açısından niteliğine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında; zihinsel yetersizliğin eşlik ettiği otizmin ibadet ve hadler gibi kişinin Allah ile arasındaki ilişkiyi ifade eden Allah hakları konusunda muaf tutucu veya kolaylaştırıcı hükümlerin ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir. Ağırlıklı olarak kul ve toplum hakkının konu olduğu meselelerde ise yine mükellefiyet şartları göz önünde bulundurularak otizmlı bireylerin sorumlulukları belirlenmiş ve mümkün olduğunca üçüncü şahısların haklarının ihlal edilmemesi ilkesine önem verilmiştir. İslam hukukunda can ve mal masum kabul edilmiş, kul haklarında Allah haklarında olduğu gibi iskata yer verilmemiştir. Ayrıca otizmdeki zihinsel yetersizliğin seviyesine göre bireyler mahcür kabul edilerek velâyet ve vesâyet sistemine etkin bir rol tevdi edilmiştir. Bu kısıtlılık, otizmlı bireyin haklarından mahrumiyet değil, haklarının muhafazası amacına matuftur. Ayrıca bu prensibin velî ve vasîye verilen bir hakkı değil, aksine otizmlı bireyin ihtiyaçlarının ve menfaatlerinin göz önünde bulundurulmasını gerektiren hukukî bir sorumluluğu ifade ettiği özellikle ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz el-Buhârî, Alâüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevi*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Afâne, Halil Ali Halil. *Ahkâmu marza't-tavaħhud fi'l-fıkhî'l-İslâmî*. Filistin: Kudüs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Alver, Elmas vd. Otizm Spektrum Bozukluğuna Sahip Bireylerde Eğitimin Öneme Dikkat Çekmek Üzere Hazırlanmış Dergi İlanı Tasarımı Örnekleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/39 (2020), 1436-1452.
- American Psychiatric Association (APA). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-DSM IV*. Arlington: American Psychiatric Association Publishing, 2000.
- American Psychiatric Association (APA). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-DSM V*. Arlington: American Psychiatric Association Publishing, 2013.
- Avde, Abdülkâdir. *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî muķârenen bi'l-kânûni'l-vaż'î*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.
- Bilecik, Sümeyra. “Özel Eitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri”. *Bilimname XXXVIII* (2019/2), 459-495.
- Bilgiç, Ayhan. “Otizm Spektrum Bozuklukları”. *Bebek Ruh Sağlığı (0-4 Yaş) Temel Kitabı*. 459-480. Ankara: Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları, 2011.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. haz. Abdullah Kahraman. İstanbul: Semerkand Basım, 2016.

- Buhûfî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfu'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ keşşaf*. 6 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403/1983.
- Bulut, Sefa. "Edirne-II. Bayezid Dârüşşifa'sında Akıl Hastalarının Tedavisi". *Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim/ Selçuklu Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim*. ed. Mustafa Gençer. 89-104. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Matbaa Osmaniyye, 1300.
- Cüvârene, İbrahim Muhammed İbrahim vd. "Ahkâmu marza't-tavaḥḥud fi'l-fikhi'l-İslâmî: Dirâse te's'iliyye fikhîyye". *Dirâsât* 46/1 (2019), 117-142.
- Çelik, Cihat. "Zihinsel Yetersizliği/Zihinsel Gelişme Geriliği Olan Çocukların Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği-IV (WÇZÖ) İle Değerlendirilmesi". *Türkiye Klinikleri* 1/1 (2016), 28-35.
- Çetinkaya Görmüş, Neslihan. *İslam Fıkhdında Engellilerin İbadet Hukuku*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Doğangün, Burak. "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar". *Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar/ I.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri*. 157-174. yy.: 2008.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Temyîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/437. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Ebü Zehre, Muhammed. *el-Ahvâlü 'ş-şahsiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebü Zehre, Muhammed. *el-Cerime ve'l-Ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- Ebü Zehre, Muhammed. *Uşûlü'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- el-Fetâva'l-Hindiyye*. Kahire: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310.
- el-Mevsû'atü'l-fikhîyye*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Erdoğan, Mehmet. "İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fikhi ve Hukukî Sorunları". *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu*. 165-174. İstanbul: yy., 2012.
- Günaydın, Bahar. *Zihinsel Engelliler Beden Eğitimi Öğretim Programlarının İçerik, Uygulama, Sorunlar Açısından Velî ve Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Habeşî, İmân Hamza. "Eserü't-tevaḥḥud 'ale'l-ahkâmi't-teklîfiyye fi's-şer'iatü'l-İslâmiyye: Dirâse fikhîyye muḳârane". *Mecelletü'l-küllîyyeti'd-dirâsati'l-İslâmiyye ve'l-Arabîyye li'l-benât* 4/1 (2019), 1107-1146.
- Hakıman, Hakıman vd. "Religios Instruction for Students with Autism in an Inclusive Primary School", *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* 20/12 (2021), 139-158.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürri'l-Muḥtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Hattâb, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdırrahman. *Mevâhibü'l-celî li-şerḥi Muḥtaşari Ḥalîl*. tk. Muhammed Yahyâ b. Muhammed. 6 Cilt. Nuakşot: Dâru'r-Rıdvân, ts.
- Hüsrev, Molla. *Mir'atü'l-Uşûl*. b.y: Şeriket-i Osmaniyye Sihâfiyye Matbaası, 1321.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber. *Kitâbü'l-Kâfi fi fikhî ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*. thk. Muhammed el-Morîtânî. 2 Cilt. Riyad: Mek-tebetü'r-Riyad el-Hadîse, 1398/1978.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-Muḥtâr 'ale'd-Dürri'l-Muḥtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcut. 13 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Kudâme, Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî. *el-Muḳnî'*. thk. Mahmûd Arnâûd vd. Cidde: Mek-tebetü's-Sevâdî, 1421/2000.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Baḥrû'r-râ'ik*. thk. Zekerîyyâ Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Tâcüddîn el-Hanefî, Ahmed b. İbrâhîm b. Halîl el-Hanefî. *Ahkâmu'l-merḳâ*. thk. Muhammed Sürûr el-Bellî. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- İbnü'l-Hâcib, Ebü Amr Cemâlüddîn Os mân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Câmi'u'l-Ümmehât*. thk. Ebü Abdurrahmân el-Ahdar. Dımaşk: el-Yemâme li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1998.
- Kamş, Mustafa Nuri. *İdḫrâbatü'l-tevaḥḥud*. Amman: Dâru'l-Mesîra, 2011.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kıyık, Mustafa Harun. *İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

- Koçak, Zeki. “İslâm Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları”. *Diyanet İlmî Dergi* 39/4 (2003), 31-54.
- Köse, Saffet. “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/298-300. Ankara: TDV Yayınları, 1994. Kudat, Aydın. “İslam Ceza Hukuku Bağlamında Ehliyet”. *İslam Ceza Hukuku*. ed. Abdurrahman Eren vd. 693-719. by.: Lale Yayıncılık, 2017.
- Kumaş, Ali. *İslâm Engelliler Hukuku*. Rize: STS Yayınları, 2016.
- Leknevî, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh. *Nûru'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*. thk. Mahmûd Ali Dâvûd el-Ubeydî vd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Emîr, 2015.
- Mahmesânî, Subhî b. Muhammed Receb. *en-Nazarîyyetü'l-âmmе li'l-mucebât ve'l-ukûd fî'ş-şeriatü'l-İslâmiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Baskı, 1972.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-Kebîr*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mecme'u'l-luga'l-'Arabiyye. *el-Mu'cemu'l-Vasit*. b.y.: Mektebetü'ş-Şûrûk ed-Düveliyye, 1425/2004.
- ÖHY, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. *Resmî Gazete* 30471 (2018) Erişim 10 Eylül 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm>
- Özay, Hilal. *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Özaykal, Merve. “Hastalar Hukukuna Dair 17. Yüzyıl Tarihi Bir Eser: İbn Tâcüddîn el-Hanefî'nin Ahkâmü'l-merdâ'sı ve Hastalarla İlgili Fikhî Hükümler”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 608-634.
- Pekdemir, Şevket. *İslâm Özürlüler Hukuku*. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sadock, Benjamin James vd. *Kaplan&Sadock's Concise Textbook of Clinical Psychiatry*. Philadelphia: Wolters Kluwer, 10. Baskı. 2007.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'leimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Suadih, Idah. “Islamic Education for Children Autism”, *International Journal of Social Science and Humanities Research* 5/3 (2017), 534-540.
- Şemseddîn Efendi, Kadızade Ahmed. *Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi'l-esrâr*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavviz. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî. *et-Telvîh ilâ keşfi hâkâ'iki'l-Tenkih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Timuçin, Ersin Ufuk vd. “Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler”, *Aileler İçin Rehber Kitapçık*. ed. İbrahim H. Diken vd. 5-48. by.: Afşar Ofset, ts.
- Türk, İbrahim. *İslam Hukukunda Görme Engellilere Dair Hükümler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Türkyılmaz, Yasır. *İslam Hukukunda Zihinsel Engelliler*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Uceymî, Şehrezâd. *Ahkâmü zevâc zevi'l-ihtiyâcâtü'l-hâşşa fî'l-fikhi'l-İslâmî*. el-Oued: Câmiatü'ş-Şehîd Hamâ Lahdar, Ma'hedü'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020
- Usta, Mustafa. “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 20 (2009), 75-110.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 67-100.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “İslâm Hukuku Açısından Ehliyet”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 8 (2006), 149-182.
- Yorbık, Özgür vd. “Asperger Sendromu ve Yüksek Fonksiyonlu Otizmin Tanısal Ayrımı”. *Klinik Psikiyatri* 3 (2000), 102-110.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyyi'l-âm*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.